

наскільки важливою була роль освіченої української інтелігенції в розбудові основ громадянського суспільства в умовах обмежень імперської політики.

Завдяки наполегливості та ініціативності Дмитра Демченка в селі Деньги були створені важливі інфраструктурні й освітні заклади: земська школа, лікарська амбулаторія, ткацька майстерня, бібліотека, нові шляхи сполучення. Як педагог він формував національну свідомість учнів, прищеплював любов до рідного краю. Як гласний земства він захищав інтереси селян, виступав проти заборони української мови в освіті, ініціював реформи.

Діяльність Д. Г. Демченка – це не лише локально значущий внесок, а й частина великої історії становлення українського суспільства, де особиста ініціатива поєднувалась із глибоким патріотизмом. Вивчення його життя і праці допомагає глибше зрозуміти механізми розвитку українського земського руху та національного відродження на межі XIX–XX ст.

1. Воропай А. Деньгівська козацька сотня Демка Ігнатенка. Вісник Золотоніщини. – 2019. 8 липня.
2. Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок XX століття). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. 232 с.
3. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию за 1904 год. Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1905. 133 с.
4. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному собранию за 1913 год и приложения. Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1914. 354 с.
5. Отчет Золотоношской уездной земской управы Золотоношскому уездному земскому собранию XXXII очередной сессии (1896 года) за 1895 г. Золотоноша : Тип. [П.] Лепского и [И.] Вурмана, 1896. 153 с.
6. Приложение к Отчету Золотоношской уездной земской управы за 1899 г. Золотоноша : Лито-тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1900. 314 с.
7. Журналы Золотоношского уездного земского собрания 52-й очередной сессии, заседания 15 и 16 ноября 1916 г. с докладами. – Золотоноша : Тип. Лепского и Вурмана, 1917. – 115 с.
8. Просвітник та бандурист Михайло Злобинець. Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі / авт.-укл.: О. Силка, В. Козоріз. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. – 192 с.
9. Пономаренко М. Учитель гімназії, земський гласний / М. Пономаренко. *Златокрай*. 1993. – 5 січня.

Григорій ГОЛИШ,
кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, голова
Золотоніської районної організації НСКУ
(м. Черкаси)

РОЛЬ ЗОЛОТОНІСЬКОГО ЗЕМСТВА В РОЗБУДОВІ ПОВІТОВОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У різногранній діяльності Золотоніського повітового земства Полтавської губернії одне із найпріоритетніших місць займало опікування такою доленосною сферою життя краю, як охорона здоров'я його людності. Ця важлива проблема історичного краєзнавства знайшла своє певне висвітлення в дослідницьких студіях. Зокрема, її окремі сегменти досліджено на сторінках комплексного видання «Подорож Златокраєм» [1]. Досить успішну спробу вивчення розвитку медичної галузі краю в другій половині XIX – поч. XX ст. здійснив відомий краєзнавець Віктор Козоріз [2]. Однак наразі можемо констатувати ще значний гносеологічний потенціал осягнення вказаної теми.

З огляду на зазначене, метою запропонованої розвідки є на основі історичних документів та стародруків розкрити роль Золотоніського повітового земства в розбудові системи охорони здоров'я на теренах Золотоніщини у визначених хронологічних межах (від першоджерел діяльності земства в 1865 р. до початку Першої світової війни в 1914 р.).

Насамперед варто зазначити, що функціонування системи охорони здоров'я визначалася тогочасними чинними законами й підзаконними актами як провідний напрямок діяльності губернських і повітових земств. Виходячи з цього, вже в 1865 р. полтавські губернські земські збори обрали Медичну комісію для розробки питання про формування медичної допомоги населенню. Вказана комісія, використавши праці Харківського медичного товариства, доволі опера-

тивно виробила проєкт організації медичної допомоги (автори – предводитель губернського дворянства князь М. Долгоруков та полтавський лікар А. Жуковський). Цей документ був затверджений земцями й у вигляді книги надісланий журналам, губернським та повітовим земствам, медичним товариствам, університетам, приватним особам. Напрацювання полтавчан дістали загальне схвалення у медичних колах, в тім числі й відомим хірургом М. Пироговим [2].

Враховуючи рекомендації губернського земства, Золотоніське повітове земство вже від початку своєї діяльності визначило своїм пріоритетом організацію системи охорони здоров'я краю. Згодом у повіті було створено постійно діючий Комітет громадського здоров'я, до якого увійшли голова повітової земської управи Василь Гінц, члени управи Петро Деркач і Олександр Маркевич та лікарі: повітовий – Данило Науменко, міський – Василь Гутковський, окружний – Ксенофонт Данчич, молодший лікар 3-го гусарського Єлисаветградського полку Разумов, а також три лікарі, що займалися приватною практикою: Петро Виноградов, Флор Скорик та Йосип Занітовський [3].

Золотоніські земці зважали на перманентно складну санітарно-епідемічну ситуацію в повіті. Майже синхронно із початком роботи земства на Золотоніщині спостерігався спалах захворювання на сифіліс, а влітку 1866 р. лютувала епідемія холери. На початку XX ст. земська статистика зафіксувала низку епідемічних захворювань, зокрема: скарлатина (1024 захворіло, 111 померло), кашлюк (372 захворіло, 3 померло), дифтерія (1907 захворіло, 218 померло), висипний тиф (328 захворіло, 27 померло), черевний тиф (620 захворіло, 49 померло), дизентерія (142 захворіло, 11 померло), віспа (514 захворіло, 57 померло). У 1910 р. перехворіли холерою 674 особи, з яких 306 померли. Також спостерігалися спалахи епідемії кору, сибірської виразки, грипу, крупозної пневмонії, менінгіту, бешихи тощо [4].

Слід підкреслити, що розбудовувати народну медицину повітовому земству довелося мало чи не з нуля. Адже до 1866 р. на увесь повіт діяла лише одна-єдина Золотоніська

міська лікарня на 27 ліжок, два з яких відводилися для лікування офіцерів місцевого гарнізону (заснована вона була в 1843 р., тут працювали штаб-лікар 7-го класу Данило Науменко і три фельдшери). До того ж лікування було платним, і далеко не кожен хворий за добу перебування в стаціонарному відділенні міг викласти аж 50 копійок сріблом (для селян – це захмарна сума) [5, с. 153–157].

Щоправда, в той час на Золотоніщині працювало й кілька приватних лікарів: Йосип Занітовський (у маєтку княгині Кантакузен в с. В. Бурімка), Петро Виноградов (у м. Домантове), медичний хірург Семен Волинський (в с. Богущова Слобідка) та Пилип Слинько (при Золотоніській міській лікарні). Також у Золотоноші знаходилася єдина на увесь повіт приватна аптека провізора Фромета і тут же мешкала єдина повитуха Ольга Коломойцева [6, с. 5].

23 вересня 1866 р. Золотоніське повітове земське зібрання прийняло постанову про запровадження в повіті з 1 липня 1867 р. загальної медичної Частини і затвердило Правила про влаштування цієї структури (головним розробником цих Правил став земський лікар Адольф Дурач). Це були перші офіційні документи, що визначили напрями організації повітової системи медичної допомоги. Зокрема, Правилами було передбачено, що в медичному відношенні Золотоніський повіт ділиться на три дільниці, за кожною з яких закріплюється один земський лікар з необхідною кількістю фельдшерів. Не менше одного разу на місяць у певний час земський лікар мав здійснювати об'їзд населених пунктів, визначених для перебування фельдшерських пунктів, і робити відповідні розпорядження або призначення як щодо лікування, так і щодо інших заходів, спрямованих на охорону народного здоров'я. При цьому для роз'їздів лікарям виділялись безкоштовні підводи від земства [3, с. 47–50].

Перша земська аптека з дозволу міністерства внутрішніх справ була відкрита у 1869 р. в містечку Ірклієві. [7, с. 92]. Крім того, для забезпечення лікарів медикаментами в 1894 р. у Золотоноші з'явився земський аптечний склад, який працював під наглядом досвідченого провізора.

На 1871 р. в Золотоніському повіті було вже чотири медичні дільниці, на яких працювало 4 земські лікарі, 10 фельдшерів і 8 віспощеплювачів. Вони надавали хворим необхідну допомогу як на дому, так і в лікувальних палатах, що були відкриті у Гельмязові, Богодухівці та Ірклієві. Всього ж того року допомогою земських лікарів скористалися понад 10 000 жителів Золотоніського повіту, з яких 9837 осіб лікувалися амбулаторно [8, с. 106–125].

У 1875 р. Золотоніське повітове земське зібрання затвердило нові правила влаштування в повіті земської медичної Частини та затвердило її структуру. Зокрема, земство закрило названі вище три лікувальні палати, а пункти надання медичної допомоги перенесло до волосних центрів, за кожним з яких був закріплений фельдшер-віспощеплювач. Він мав проживати на території своєї волості й щотижня у визначений день відвідувати поселення цієї волості для надання допомоги тамтешнім жителям. З цією метою при сільських управах було відкрито медичні пункти [9, с. 116–129]. Отже, Золотоніське земство зробило черговий крок для наближення медичної допомоги до простого народу, хоча ефективність цієї допомоги все ще залишалася недостатньою.

З кожним десятиліттям мережа лікувальних закладів збільшувалася. Так, від 1881 р. в повіті функціонувало вже 6 лікарських дільниць зі збільшенням штату фельдшерів до 25 осіб, через десять років – 10 дільниць, а починаючи з 1902 р. – вже 14 таких структур. Для надання хворим стаціонарної допомоги, як і раніше, діяла повітова земська лікарня в Золотоноші та 4 лікувальні палати в містечках повіту, а штат медичних працівників складався з 14 дільничних лікарів, лікаря-консультанта при міській лікарні, епідеміолога, 34 фельдшерів і 3 фельдшерок-акушерок. [10, с. 87; 11; 12].

21 липня 1882 р. за постановою Золотоніського повітового земського зібрання була створена Санітарна рада як колегіальний орган, що мав широкі повноваження для вирішення організаційно-кадрових питань в галузі медичного обслуговування населення та забезпечення санітарного благоулуччя. Очолював Санітарну раду голова повітової земської

управи, а до її складу спочатку входили всі члени земської управи, земські лікарі та 8 гласних повітового земства [13, с. 128–134].

Слід підкреслити, що медичні послуги (включаючи й ліки) в земській системі охорони здоров'я зазвичай надавалися безоплатно. Утім, через нестачу коштів з 1 січня 1901 р. за постановою земського зібрання в Золотоніському повіті було введено 5-копійкову плату за надання медичних порад. Порядок справляння цієї плати передбачав, що вона стягується медпрацівниками з усіх без винятку осіб при кожному зверненні їх за медичною допомогою, що супроводжується видачею ліків. Проте лікарям на власний розсуд дозволялося звільняти від плати за бідністю й у випадках хронічних захворювань. Зокрема, безкоштовна лікарська допомога надавалася хворим на сифіліс і трахому (у всіх випадках), на віспу, скарлатину, дифтерію, кір, тиф та інші епідемічні захворювання [14, с. 58–60].

Лікарський корпус Золотоніщини завдяки продуманій кадровій політиці повітового земства складався з фахових і досвідчених медичних працівників. Зокрема, повітовим лікарем був Ш. З. Альтшулер, Гельмязівську лікарню очолював С. Д. Ямпольський, Деньгівську – М. К. Фон-Крузе, Чернецьинську – Т. Д. Вороніна. У 1908 р. лікарем Деньгівської дільниці, яка обслуговувала населення 11 поселень, працював упродовж короткого часу знаний медик-хірург і духівник В. Ф. Войно-Ясенецький (у майбутньому св. Лука) [1, с. 32].

Заробіток земського лікаря станом на 1908 р. становив 1200 руб. на рік. Окрім того, їм виплачувалася надбавка за вислугу в сумі 300 руб. та квартирні – 120 руб. Отже, пересічно щомісячна винагорода лікаря становила близько 135 руб. У 1907 р. для медичних працівників було введено земське страхування на випадок їхньої смерті чи каліцтва. Для лікарів розмір страховки становив від 3 до 5 тисяч руб., а для студентів, фельдшерів та інших службовців – від 500 до 1000 руб. [4].

Ще в 1903 р. повітове земське зібрання запланувало збудувати в населених пунктах повіту 17 будинків для зем-

ських лікарів, для чого затребувало у губернського земства 24 тис. руб. позики терміном на 28 років [15].

Земство сприяло будівництву об'єктів медичної інфраструктури. Так, у 1888 р. було заплановано розширення повітової земської лікарні, яка вже давно не відповідала потребам часу й не могла вмістити всіх хворих. З цією метою на кошти земства в Золотоноші було збудоване додаткове приміщення (барак) на 18 ліжок, з ванною, операційною та кімнатою для фельдшера. В ньому розташували хірургічне й терапевтичне відділення. Завдяки цьому вдалося збільшити кількість ліжко-місць у повітській земській лікарні до 45. Того року на стаціонарному лікуванні в земській лікарні побували 810 осіб, які загалом провели там 14 768 днів.

У 1900 р. Золотоніське земство виділило понад 7000 руб. на будівництво приміщення Гельмязівської дільничної лікарні на чотири палати, де були підвал, кухня і квартира для фельдшера. При лікарні також відкрили амбулаторію та аптеку. Того ж року було заплановано будівництво лікарень у Богодухівці та Вереміївці, а також відкриття цілої низки лікарських амбулаторій у волосних центрах [2].

У відповідь на неодноразові звернення місцевого населення на екстремному земському зібранні 31 березня 1902 року було ухвалено рішення про будівництво Драбівської дільничної лікарні і затверджений відповідний кошторис (13 тис. руб.) [16]. Принагідно зазначимо, що власниця драбівської економії княгиня Н. О. Барятинська пожертвувала для цієї доброї справи 300 тис. штук цегли, 2000 рублів і десятину садибної землі [2].

У 1913 р. в Деньгах було споруджено нове приміщення лікарської амбулаторії площею 234 кв. м, яке обійшлося земству майже в 2 тис. руб. [17, с. 77].

На розвиток медичної галузі спрямовувалися чималі кошти. Так, у 1870 р. 70 повітових земств України витратили на народне здоров'я 300 тис. руб., а в 1912 р. – вже 10 млн руб. (у 33 рази більше).

Зростали обсяги фінансування повітової медицини і з боку Золотоніського земства. Тоді як у 1868 р. із земської казни на

медичні потреби було спрямовано 4500 руб. [18, с. 162], наступного року – 4927 руб. [19, с. 89], то в 1914 р. вже 158 747 руб., що становило 1/6 частину всіх земських витрат [12].

Таким чином, викладене вище дає підстави стверджувати про доволі активну й успішну діяльність Золотоніського земства в царині охорони здоров'я людної краю. Це вчергове спростовує антинауковий міф радянської історіографії про абсолютну занедбаність медицини в тогочасній імперії.

1. Голиш Г. М., Лисиця Л. Г. Подорож Златокраєм: нарис історії Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення. 2-ге вид. випр. і доп. Черкаси : Вертикаль, 2018. 580 с. : іл., фото.
2. Козоріз В. Становлення і розвиток земської медицини в Золотоніському повіті й на Драбівщині. URL: <http://ist.zolotonosha.ch.ua/2018/07/stanovlennya-i-rozvitok-zems-koyi-meditsini-v-zolotoniskomu-poviti-j-na-drabivshhini/> (дата звернення: 15.08.2025).
3. Журналы и постановления Золотоношского уездного земского собрания за 1867 год. Киев : Тип. Федорова, 1867. 125 с.
4. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1908 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1909. 260+36 с.
5. Памятная книга Полтавской губернии за 1865 год. Полтава : Изд. Полт. губ. ст. ком., 1865. 172 с.
6. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1866 год. Киев : Тип. Федорова, 1866. 166 с.
7. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1869 год. Полтава : Тип. Н. Н. Пигуренко, 1870. 120 с.
8. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1871 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1872. 211 с.
9. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1876 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1877. 192 с.
10. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1881 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1882. 145 с.
11. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1902 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1903. 244 с.
12. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1914 год и приложение. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1915. 123 с.
13. Отчет Золотоношской уездной земской управы за 1882 год. Полтава : Тип. Н. Пигуренко, 1883. 123 с.
14. Журнал Золотоношского уездного земского собрания 23 февраля 1890 года. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1890. 160 с.
15. Приложение к отчету Золотоношской уездной земской управы за 1905 год. Золотоноша : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1906. 294 с.